

В. В. Огоренко, Р. М. Тимофеев, А. В. Шорніков
АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

В. В. Огоренко, Р. Н. Тимофеев, А. В. Шорніков
Агрессивное поведение: от теории к практике

V. V. Ogorenko, R. M. Tymofeyev, A. V. Shornikov
Aggressive behavior: from theory to practice

Проблема прогнозування агресивної поведінки залишається актуальною, попри десятиліття вивчення агресії. Велика кількість теорій та моделей виникнення агресії не дають змоги усебічно пояснити появу агресивної поведінки. Об'єднана теорія агресивної поведінки пропонує розцінювати агресію як баланс провокаційних і обмежувальних чинників, основою яких є адаптаційні проблеми: утримання сексуального партнера, повернення сексуального партнера, отримання доступу до недоступного сексуального об'єкта, просування по ієрархії підпорядкування, захист проти нападу, боротьба за ресурси, нанесення шкоди одностатевому конкуренту. Як чинники агресивної поведінки розглядають рівень фізіологічного збудження, негативне або позитивне підкріплення агресивної поведінки в минулому, стан фрустрації, аверсивні подразники, домінуючу емоцію.

Відповідно до запропонованої теорії, пропонується шкала прогнозування агресивної поведінки, яка дає змогу визначити ймовірність появи агресивної поведінки, а також її динаміку. Шкала прогнозування агресивної поведінки — легка в використанні, не займає багато часу та надає кількісну оцінку та оцінку ймовірності розвитку агресії.

Ключові слова: агресія, об'єднана теорія агресивної поведінки, шкала прогнозування агресивної поведінки

Проблема прогнозирования агрессивного поведения остается актуальной, несмотря на десятилетия изучения агрессии. Большое количество теорий и моделей возникновения агрессии не позволяет всесторонне объяснить появление агрессивного поведения. Объединенная теория агрессивного поведения предлагает расценивать агрессию как баланс провоцирующих и лимитирующих факторов, в основе которых находятся адаптационные проблемы: удержание сексуального партнера, возвращение сексуального партнера, получение доступа к недоступному сексуальному объекту, продвижение по иерархии подчинения, защита от нападения, борьба за ресурсы, нанесение вреда однополому конкуренту. В качестве факторов агрессивного поведения рассматривают уровень физиологического возбуждения, отрицательное или положительное подкрепление агрессивного поведения в прошлом, состояние фрустрации, аверсивные раздражители, доминирующую эмоцию.

Исходя из предложенной теории, предлагается шкала прогнозирования агрессивного поведения, которая дает возможность определять вероятность появления агрессивного поведения, а также его динамику. Шкала прогнозирования агрессивного поведения — легка в использовании, не занимает много времени и дает возможность получать количественную оценку и оценку вероятности развития агрессии.

Ключевые слова: агрессия, объединенная теория агрессивного поведения, шкала прогнозирования агрессивного поведения

The problem of aggressive behaviour predicting remains important after decades of studying aggression. A large quantity of aggression theories and models do not allow to fully explain the aggressive behaviour emergence. Unified theory of aggressive behaviour proposes to regard aggression as a balance of provoking and limiting factors, which are based on adaptive problems: retention of a sexual partner, co-opting the resources of others, defending against attack, inflicting costs on same-sex rivals, negotiating status and power hierarchies, deterring rivals from future aggression, deterring mates from sexual infidelity. Factors of aggressive behaviour include the level of physiological arousal, negative or positive reinforcement of aggressive behaviour in the past, a state of frustration, aversive stimuli and the dominant emotion.

Based on the proposed theory, a aggressive behaviour predicting scale is proposed, which allows to calculate the probability of aggressive behaviour, as well as its dynamics. The aggressive behaviour predicting scale is easy to use, does not take much time and allows to quantify and assess the probability of aggression.

Keywords: aggression, unified theory of aggressive behaviour, aggressive behaviour predicting scale, aggressive behaviour

Агресія є дуже поширеним явищем в світі. Агресія є неодмінною передумовою насильства, але не завжди їм супроводжується. Істотна частина досліджень спрямовані на прогнозування саме насильства, проте, на нашу думку, варто спрямовувати зусилля на прогнозування саме агресії, яка ще не проявилася насильством.

Агресивна поведінка сформувалася за багато років еволюції і є еволюційною відповіддю на певні адаптаційні проблеми, які можуть виникати в онтогенезі. Розрізняють такі адаптаційні проблеми, щодо яких в процесі еволюції сформувалося еволюційне рішення з використанням агресивної поведінки та насильства: захист проти нападу, втримання

сексуальних партнерів, повернення партнерів, нанесення шкоди одностатевим конкурентам, домінування та ієрархія, боротьба за ресурси, доступ до сексуально недоступних об'єктів тощо [1].

Агресія — це поведінка яка спрямована на адаптацію людини через задоволення актуальної потреби в умовах стресу, фрустрації або депривації. Агресію треба відрізняти від **агресивності**, яка є готовністю людини до проявів агресії [2].

Є велика кількість теорій та моделей виникнення агресії, серед яких частіше виокремлюють: психодинамічну теорію З. Фрейда [3], теорію агресії Адлера, соціодинамічну теорію Хорні [4], фрустраційну теорію [5], аверсійно-стимульовану агресію [6], когнітивну модель агресії [6], афективно-динамічну модель [2], модель перенесення збудження [7]

та модель агресивної поведінки залежно від рівня фізіологічного збудження [8], теорію оперантного обумовлення агресії [9, 10], модель соціального навчання агресивної поведінки [11], еволюційно-психологічну модель агресивної поведінки [1]. Усі ці теорії висвітлюють окремі аспекти агресивної поведінки: яким способом окремі психічні процеси відображають окремі властивості навколишнього світу. Через це виникає практична потреба з'єднати розрізнені теорії в одну, яка найточніше зможе описати та, що важливо, передбачити агресивну поведінку, особливо відповідно до біопсихосоціальної моделі [12] (рис. 1).

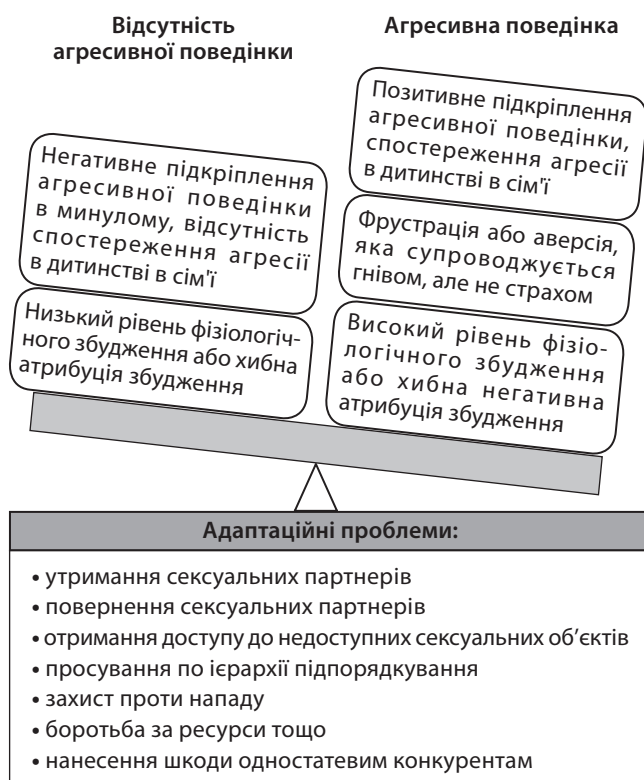

Рис. 1. Об'єднана теорія агресивної поведінки (Р. М. Тимофєєв)

Розглянемо механізми виникнення агресивної поведінки. Передумовою агресії є адаптаційна проблема [1], яка, наприклад, проявляється у тому, що бракує певного ресурсу, коли є велика кількість «конкурентів», які претендують на нього. З позиції еволюціоналізму визначено, що для розв'язання певних адаптаційних проблем є рішення у вигляді агресивної поведінки [1]. Ймовірність появи агресивної поведінки залежить від таких чинників:

— рівень фізіологічного збудження (чим вище рівень емоційного збудження — тим більш вірогідною є агресія) [8] та/або хибна атрибуція цього збудження (якщо причиною психічного збудження вважається інша особа, то ймовірність агресивної поведінки збільшується, та навпаки);

— негативне або позитивне підкріплення агресивної поведінки в минулому (якщо агресія при-

зводила то розв'язання проблеми та задоволення потреб, то ризик агресивної поведінки збільшується) [8];

— стан фрустрації або аверсивні подразники (біль, шум, тютюновий дим тощо) [8] та домінування емоції гніву, але не страху внаслідок цього (гнів збільшує ймовірність агресивної поведінки, поява страху зменшує таку ймовірність) [8].

Отже, ймовірність появи агресивної поведінки залежить від балансу чинників, що підвищують агресивну поведінку, та чинників, що її зменшують.

Практична значущість будь-якої теорії агресивної поведінки має полягати не тільки в описі усіх її аспектів, а й у здатності до прогнозування виникнення агресивної поведінки та її динаміки. Наявні методики прогнозування агресії не повною мірою можуть задовольнити потреби клініциста як в лінгвістичному (відсутність української версії), так і в клінічному аспекті, оскільки більшою мірою спрямовані на прогнозування насильства (HCR-20, V-RISK-10), чи побудовані у вигляді самозвіту без шкали брехні (BPAQ-24) [13—15].

Під час використання опитувальників прогнозування насильства й агресії треба бути обачними щодо їх сили і пояснювальної цінності, оскільки деякі з пунктів є анамнестичними і не прогнозують насильство [16].

З огляду на це ми розробили шкалу прогнозування агресивної поведінки (Tymofeyev — Shornikov aggressive behavior prognostic scale) відповідно до запропонованої об'єднаної теорії агресивної поведінки (рис. 2). Шкала прогнозування агресивної поведінки призначена для оцінки ступеня ризику виникнення агресії в кожній конкретній ситуації, ризик агресивної поведінки треба обчислювати для кожної проблеми окремо, і ця шкала не призначена для оцінки рівня агресивності як риси особистості.

Шкала має структурований характер та складається з десяти запитань, відповідь на кожне з них передбачає кількісну оцінку від -2 до +7 балів. Досліджування за шкалою проводить та інтерпретує дослідник, але її можна адаптувати для самооцінки. Позитивним аспектом запропонованої шкали є простота і швидкість її заповнення.

Оцінка та інтерпретація результатів

Оцінку проводять підсумовуванням усіх додатних та від'ємних балів.

0 балів — ризик ймовірності агресивної поведінки не визначений;

від -10 до -1 бала — ймовірність агресивної поведінки незначна (чим більше негативних балів, тим нижча ймовірність агресивної поведінки);

від +1 до +22 балів — ймовірність агресивної поведінки висока (чим більше позитивних балів, тим вища ймовірність агресивної поведінки).

NB. Якщо наявна проблема не належить до адаптаційних, то оцінку за цією шкалою не проводять, ризик агресивної поведінки — не визначений.

1. Чи є в людини адаптаційна проблема?	
(утримання сексуального партнера, повернення сексуального партнера, отримання доступу до недоступного сексуального об'єкта, просування по ієрархії підпорядкування, захист проти нападу, боротьба за ресурси, нанесення шкоди одностатевому конкуренту)	
За кожну проблему +1 бал (max 7 балів), якщо немає жодної адаптаційної проблеми — ризик ймовірності агресивної поведінки не визначений, подальшу оцінку не проводять	
↓	
2. Оцініть рівень емоційного збудження у людини:	
Низький (–1 бал)	Помірний (+1 бал)
↓	
3. Чи пов'язує людина своє емоційне збудження з проблемою?	
Ні (–1 бал)	Так (+1 бал)
↓	
4. Оцініть ступінь гніву у людини:	
Немає (–1 бал)	Помірний (+1 бал)
↓	
5. Оцініть ступінь страху у людини:	
Немає (+1 бал)	Помірний (–1 бал)
↓	
6. Чи було насильство в сім'ї між батьками?	
Ні (–1 бал)	Так (+1 бал)
↓	
7. Чи було насильство щодо хворого в дитинстві?	
Ні (–1 бал)	Так (+1 бал)
↓	
8. Чи відчуває людина роздратованість, огиду, біль, нудоту або інший дискомфорт?	
За кожний пункт по +1 балу (max 5 балів)	Немає (–1 бал)
↓	
9. Чи розв'язувались в минулому схожі проблеми за допомогою агресивної поведінки або насильства?	
Ні (–1 бал)	Так (+1 бал)
↓	
9. Чи наставали позитивні наслідки внаслідок застосування агресії в минулому?	
Ні (–1 бал)	Так (+1 бал)
↓	
Підсумок	
Кількість балів	

Рис. 2. Шкала прогнозування агресивної поведінки
Тимофєєва та Шорнікова

Приклад. Чоловік, 42 роки. Його дружина пішла до іншого чоловіка, котрий йому знайомий. Чоловік дуже емоційно збуджений, пов'язує збудження з сексуальною зрадою дружини, відчуває дуже сильний гнів, помірний страх, роздратованість та відразу. Чоловік хоче повернути дружину. В сім'ї чоловіка батько знущався над матір'ю, але він сам раніше не проявляв агресії щодо своєї дружини. Насильство щодо чоловіка в дитинстві не застосовували. Раніше агресивна поведінка щодо інших людей не призводила до розв'язання проблеми.

Яка ймовірність агресивної поведінки у цього хворого?

Підрахуємо: 1. +2 бали за 2 проблеми (повернення сексуального партнера та боротьба з одностатевим конкурентом). 2. +2 бали. 3. +1 бал. 4. +2 бали. 5. –1 бал. 6. +1 бал. 7. –1 бал. 8. +2 бали (відчуває роздратованість та огиду). 9. –1 бал. 10. –1 бал.

Сумарний бал: +6 балів. Ризик виникнення агресивної поведінки — високий.

Запропонована об'єднана теорія агресивної поведінки дає змогу точніше оцінити чинники, які спричиняють агресивну поведінку, а створена на її засадах Шкала прогнозування агресивної поведінки дає змогу обчислити ймовірність появи агресивної поведінки, а також оцінити її динаміку.

Шкала прогнозування агресивної поведінки — легка в використанні, не займає багато часу, надає кількісну оцінку і визначає ймовірність ризику розвитку агресії. Її можуть використовувати не тільки лікарі-психіатри, а й лікарі інших спеціальностей, психотерапевти, психологи та соціальні робітники, тому що не потребує спеціальних знань та вмінь.

Виявивши агресивну поведінку, ми зможемо запропонувати пацієнтові психоосвітні та психокорекційні заходи, що допоможе уникнути проявів насильства у майбутньому, та у підсумку зможе зменшити потребу у застосуванні примусових заходів медичного характеру.

Список літератури

1. Buss D. M. Human aggression in evolutionary psychological perspective / D. M. Buss, T. K. Shackelford // *Clinical Psychology Review*. 1997. Vol. 17, No. 6. P. 605—619. DOI: 10.1016/S0272-7358(97)00037-8.
2. Фурманов И. А. Социальная психология агрессии и насилия: профилактика и коррекция. Минск : Белорусский государственный университет, 2016. 392 с.
3. Freud S. Instincts and their vicissitudes // *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume XIV (1914—1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works. London : Hogarth Press, 1957. P. 109—140.
4. Horney K. The neurotic personality of our time. New York : Norton & Company, 1964. 299 p.
5. Frustration and aggression / J. Dollard, N. E. Miller, L. W. Doob [et al.]. New Haven : Yale University Press, 1939. 190 p.
6. Berkowitz L. Aggression: a social psychological analysis. New York : McGraw-Hill, 1962. 361 p.

7. Zillmann D. Transfer of excitation in emotional behavior // *Social psychophysiology: A sourcebook* / J. T. Cacioppo, R. E. Petty (eds.). New York : Guilford Press, 1983. P. 215—240.
8. Zillmann D. Hostility and aggression. New York : Publisher: Hillsdale, N. J. : L. Erlbaum Associates, 1979. 422 p.
9. Lorenz K. On aggression / K. Lorenz, M. K. Wilson, J. Huxley. London : Routledge, 2002. 306 p.
10. Skinner B. F. Verbal behavior. New York : Appleton-Century-Crofts, 1957.
11. Bandura A. Aggression: a social learning analysis. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1973. 390 p.
12. Engel G. L. The need for a new medical model: a challenge for biomedicine // *Science* (New York, N. Y.). 1977. Vol. 196, No. 4286. P. 129—136. DOI: 10.1126/science.847460.
13. Ениколопов С. Н. Психометрический анализ русскоязычной версии опросника диагностики агрессии А. Басса и М. Перри / С. Н. Ениколопов, Н. П. Цибульский // *Психологический журнал*. 2007. Т. 28, № 1. С. 115—124.
14. Альфарнес С. А. Структурно-динамические процедуры оценки риска насилия с помощью HCR-20 и V-RISK-10 / С. А. Альфарнес, В. Г. Булыгина // *Российский психиатрический журнал*. 2009. № 6. С. 12—18.
15. Roaldset J. O. V-RISK-10: validation of a screen for risk of violence after discharge from acute psychiatry / J. O. Roaldset, P. Hartvig, S. Bjørkly // *European Psychiatry*. 2011. Vol. 26, No. 2. P. 85—91. DOI: 10.1016/j.eurpsy.2010.04.002.
16. Silva E. The HCR-20 and violence risk assessment — will a peak of inflated expectations turn to a trough of disillusion-

ment? // *BJPsych Bulletin*. 2020. Vol. 44, No. 6. P. 269—271. DOI: 10.1192/bjb.2020.14.

Надійшла до редакції 4.08.2021

Відомості про авторів:

ОГОРЕНКО Вікторія Вікторівна, доктор медичних наук, професор кафедри*; e-mail: ogorenkov@gmail.com

ТИМОФЄЄВ Роман Миколайович, асистент кафедри*; e-mail: tymofeyevroman@gmail.com

ШОРНИКОВ Андрій Володимирович, асистент кафедри*; e-mail: shornikov@ukr.net

* — кафедра психіатрії, наркології і медичної психології Дніпровського державного медичного університету, м. Дніпро, Україна

Information about the authors:

OGORENKO Viktoria, Doctor of Medical Sciences, Professor of Department**; e-mail: ogorenkov@gmail.com

TYMOFEYEV Roman, Assistant of Department**; e-mail: tymofeyevroman@gmail.com

SHORNIKOV Andrii, Assistant of Department**; e-mail: shornikov@ukr.net

** — Department of Psychiatry, Narcology and Medical Psychology of Dnipro State Medical University, Dnipro, Ukraine